

Szókratész írástoposza^[1]

„A vizsgálódás nélküli élet nem emberhez méltó élet”^[2]

I. KÉRDÉSFELVETÉS

Szókratész perének kutatása választott PhD témám.^[3] Ebben a gondolatkörben született jelen dolgozatom is, amely a „Szókratész írástoposza” címet viseli. Munkám közben tapasztaltam, hogy a szakirodalomban általánosan használt álláspont, hogy „Szókratész nem írt semmit”, vagy erősebben fogalmazva: „Szókratész egyetlen sort sem hagyott ránk”. A tudományos közvéleményben ezt a tézist tudomásom szerint még ezig semki sem kérdőjelezte meg. A Szókratésszel foglalkozó, írásainak létezését tagadó munkák különböző erősségű kijelentéseket tesznek. Erre néhány jellemző példa: Szókratész „nem alkotott írásműveket.”^[4] „Szókratésznek nem volt célja az írás.”^[5] „Szókratész – mivel egyetlen sort sem írt le –...”^[6] „Szókratész egyetlen sort sem írt.”^[7] „...tanításából nem írt le egyetlen sort sem.”^[8] „...írásos művet ugyanis Szókratész nem hagyott hátra.”^[9] „Mit akar ez az ember, aki nem írt le egyetlen sort sem.”^[10]

II. TÉZISEM

Ezzel szemben azt állítom, hogy Szókratésznek legalább három írása beazonosítható, s feltételezhetően több szöveget is hátrahagyott, így ezeket az értelmezéseket illendő fenntartással kezelni. Jelen írás alaptézise szerint Szókratész esetében nem igaz, hogy egyáltalán nem írt sem-

[1] Az írás Steiger Kornélt köszönti 75. születésnapja alkalmából, s egyúttal emlékeztet egykori közös fáradozásunkra.

[2] Platón, Szókratész védőbeszéde, 38a 7-8.

[3] Laczó, 2017a, 118-137.; Laczó, 2017b, 128-148.; Laczó, 2018, 135-166.; Laczó, 2020a; Laczó, 2020b.

[4] Boros, 2007, 67.

[5] Karácsony, 2010, 19.

[6] Crescenso, 1995, 2., 7.

[7] Johnson, 2014, 12.

[8] Samu – Szilágyi, 1998, 38.

[9] Störig, 2008, 115.

[10] Kaufmann, 2001, 7.

mit, s abból a feltételezésből indulok ki, hogy a hagyatékában is található volt akár filozófiai szempontól is értékelhető egyéb írása. Kutatásom eredménye azzal az újdonsággal kecsegtet, hogy az írásainak létezését tagadó kijelentések árnyaltabbá tehetők. A tézis bizonyítását jogi és jogtörténeti, valamint filozófiai–logikai érvekre alapozom.

III. A TÉZIS BIZONYÍTÁSA

Mindenekelőtt arra a kérdésre kell válaszolni, mikor és hol születtek Szókratész hivatkozott munkái, e szövegkorpuszok milyen körülmények között jöttek létre és hol találhatóak. Nemrég hallgattam meg újra a Napoleon Boulevard együttes *Mi van velem?* című dalát, amely szerint: „Hisz volt nekem véleményem, csak elveszett!”^[11] Volt az a bizonyos vélemény, de jelenleg nincs meg, mert elveszett. Amely dolog pedig elveszett, az volt, és szerencsés esetben megtalálható. Szókratész írásai tézisem szerint bizonyosan létrejöttek, bár jelenleg még nem lelhetők fel, azonban megírásuk bizonyítható. A megírás tényét az ellene folytatott anakriszisz eljárás, a tárgyalás és végrehajtási őrizet adatai is bizonyítják.

A Szókratésszel szemben alkalmazott eljárás menetének szemléltetésére az íráshoz függelékként egy folyamatábrát csatoltam, amely eddigi kutatásaim alapján készült, és a filozófus elleni per statikáját mutatja.^[12] A folyamatábra funkciója a per osztott szerkezetének, részeinek, egyes szakaszainak és fordulópontjainak a szemléltetése. A politikai szakasz, az anakriszisz eljárás, a tárgyalás és a végrehajtási őrizet egységei, amelyek további szakaszokra és pontokra tagolhatók. Az eljárás alkalmazott felosztása nem öncélú, a per tényleges lefolyásához igazodik, és elősegíti a megértést és az alaptézis kifejtését.

Az eljárásban mindig a törvény és a hatóságok, illetve a tisztviselők írják elő a kötelező perbeli cselekményeket, vagy a felek élnek alanyi jogaikkal. Az alaptézis bizonyítása szempontjából az i. e. 399-ben lezajlott eljárás és per anakriszisz szakasza 6. pontjára kell felhívni a figyelmet, tekintve, hogy ebben az eljárási stádiumban fedezhetjük fel Szókratész első írásmunkájának születését.

[11] Napoleon Boulevard, 1985.

[12] Laczó, 2017b, 128-148.

IV. AZ APOLÓGIA

Az aszebeia-per eljárása a perbehívással kezdődött, amelyet nyilvános helyen, két tanú előtt kellett megtennie Melétosznak, négy nappal az általa kívánt időpont és határnap előtt. Ennek a cselekménynek azért kellett nyilvános helyen megtörténnie, mivel a magánlakás szent és sérthetetlen volt. Szókratész perében Melétosz volt a fővádló,^[13] de feltevésém szerint nem kizárható, hogy az idézésnél a fővádló mellett a két vádlói segítsége tanúként közreműködjön.^[14] Ezek voltak a szünégoroszok, akiket Platón dialógusa is megnevez: Anütosz és Lükón. Az idézés tanúsítására azért volt szükség, hogy az illetékes főhivatalnok az arkhón baszileosz előtt hitelt érdemlően tudja bizonyítani, hogy ez a perbeli cselekmény a szabályoknak megfelelően lezajlott. Ezért téved Rossellini Sokrates című filmjében, hogy a vádlott „piaci hírből” tudja meg, hogy eljárás alá vonták.^[15] Az idézés után közvetlenül a fővádlónak és a két tanúnak, segítőknek meg kellett jelennie az illetékes arkhón előtt abból a célból, hogy a vádiratot és vádindítványt hivatalos formában átadják neki, s hogy a fővádló esküt tegyen a vádra, illetve a két tanú is esküt alatt nyilatkozzon az idézés szabályszerűségéről. A vádirat átvétele után az eljáró főtisztviselő formai szempontból megvizsgálta az iratot, és előkészítette az ügyet a legalább négy nappal későbbi eseményre. Feltevésém szerint az idézés napja nem számított bele a törvény által megkívánt határidőbe, így a feleknek a perbeli kezdő cselekményt követő negyedik napon kellett legkorábban együttesen megjelenniük az arkhón előtt, s ezzel megkezdődött a melléklet 5. pontja szerinti tartalmi, érdemi vizsgálat. Szókratész a megjelenése napján kapta kézhez az életében gyökeres fordulatot hozó vádiratot a vádindítvánnyal. Az arkhónnak ehhez a jogcselekményéhez két fontos jogi tény kapcsolódott. Az egyik az írástoppal kapcsolatos, a másik pedig a kitiltás jogintézménye.^[16]

Szókratész perének bírósági tárgyalását egy úgynevezett anakriszisz,^[17] a tárgyalást megelőző szakasz vezette be, amely álláspontom szerint két részre, az előzetes és az előkészítő eljárásra bontható. A kettő közötti különbségtétel azért értelmes és megalapozott, mert mindkettő a megelőző anakriszisz eljárás része, de az előzetes eljárás során az arkhón baszileosz elsősorban formai vizsgálatot végez, mind a vádló, mind a vádirat, mind pedig a vádlott vonatkozásában. A döntés tengelyét pedig az képezi, hogy fennállnak-e a peres eljárás megindításának a feltételei, illetve lehetséges-e a perindítás vagy nem. Ez már az ügy érdemi vizsgálatát jelentette. Az előkészítő eljárási szakaszban dől el, hogy lesz-e tárgyalás, s itt történik a tárgyalás tartalmi és formai előké-

[13] Horváth Barna, 2003, 18.

[14] Horváth Pál, 2001, 61.

[15] A per művészi feldolgozásai gyakran tévesen mutatják be az eljárást, így például Rossellini Szókratész című filmje, amelyben a vádlott „piaci híresztelésből” tudja meg, hogy eljárás alá vonták. Vö. Roberto Rossellini: Szókratész, 1971.

[16] Laczó, 2018c, 135-166.

[17] Horváth Barna, 2003, 14.

sztítése. „Az anakriszisz a hatóság eljárása, amellyel az elfogadott vádindítványt a felekkel való tárgyalás útján a bírói döntésre előkészítette. Lényegileg a felek kikérdezését jelentette. A tárgyalás alapja az írásba foglalt vádindítvány (kérésletlél) és az ugyancsak írásban benyújtandó ellenkérelem.”^[18]

Amikor Szókratész átveszi a vádiratot, az arkhónnak két kötelező szabályt kell közölnie a vád alá helyezett polgárral. Az egyik szerint az eljárás ideje alatt ki van tiltva a szent helyekről, és nem vehet részt szent cselekményekben sem.^[19] Ennek a tiltásnak indoka az, hogy az athéni felfogás szerint az istentelenséggel megvádolt személy „fertőző.” A másik szabály szerint Szókratésznek a védekezés és ellenkérelmét írásban kell előterjesztenie. „A hatóság a vádindítvány átvételekor a vádlottat felszólította válasziratának benyújtására”,^[20] vagyis az írásbeli forma kötelező eljárási feltétel. Ezt a válasziratot, amely Szókratész írásbeli védekezését és ellenkérelmét tartalmazta, nevezhetjük akár „ős apológiának” is, mivel a perben és a tárgyaláson ezen kellett Szókratész szóbeli védekezésének is alapulnia. A Szókratész által kötelezően megírt és benyújtott védekező iratot minden kortársi, korabeli interpretációnak figyelembe kellett venni, ha az volt a céljuk, hogy hű, valóságos tényeken alapuló képet adjanak a perről a személyes tapasztaláson túl.

A vádirat és vádindítvány, valamint a védekező irat és ellenkérelem, az „apológia”, az anakriszisz eljárás és a tárgyalás központi eleme. Ezeket az írásmunkákat jegyzőkönyvbe foglalták, és a tárgyalás megnyitása után annak megkezdésekor a jegyzők felolvasták.^[21] A görög eljárásjogban ennek az írásbeli jogcselekménynek a kihagyására nem volt lehetőség. Ha ehhez a tényhez hozzávesszük, hogy Szókratész etikájának központi eleme a törvényeknek való engedelmség, összhangban az eljárásjogi kötelezettségekkel, akkor kizártnak kell tartanunk azt a lehetőséget, hogy Szókratész elmulasztotta a védekező irat és ellenkérelem írásbeli elkészítését. Egy ilyen mulasztás Szókratész számára a törvény iránti engedetlenség, „istentelen cselekedet” lett volna, ráadásul, ha lemondott volna a védekezésnek erről a lehetőségéről, az eljárás egy más irányban folyik le. Ezen túlmenően az írásbeliségnek különös jelentőséget ad két további, a görög jog és igazságszolgáltatás szakrális jellegét kifejező körülmény, illetve tény. Az egyik az, hogy a perben Szókratész állítólagos istentelenségéről kellett döntést hozni. A görög felfogás szerint az istentelenség kérdésében döntést hozó peres eljárás egyben tisztító hatású is, mivel a tárgyalással megszüntethető az istentelenség és fertőzés veszélye, akár úgy, hogy felmentő ítélet születik, akár úgy, hogy elítélik a vádlottat. A perbeli döntés nem pusztán az egyén megtisztulását jelentette, az ítélet által a közösség is megtisztult. A másik tény az, hogy Szólón hatályban lévő törvényeit a delphoi istenség, Apollón szentesítette, így megszegésük maga is aszebeia (istentelenség) lett volna.

[18] Horváth Barna, 2003, 14.

[19] Arisztotelész, Az athéni állam, LVII. 4.

[20] Horváth Barna, 2003, 14.

[21] Horváth Barna, 2003, 14.

Mindent egybevetve Szókratészről köztudott volt, hogy engedelmeskedik a törvénynek: „ám legyen ez úgy, amint az istennek kedves – a törvénynek engedelmeskednem kell, tehát védekezni fogok”.^[22] Szókratész másokat is arra tanít, illetve arra szólít fel, hogy engedelmeskedjenek a törvénynek: „Felelj, jóember! Hisz a törvény előírja, hogy válaszolj.”^[23] Feltevésem szerint Szókratész minden körülmények között, daimonionját követve, engedelmeskedett a törvény előírásainak, megírta és benyújtotta kötelező perbeli védekezését és ellenkérelmét. Így első írásműve a saját „apológiájának” az elkészítése volt, amit nemcsak a görög eljárásjog bizonyít, erre ugyanis Platón szövegeiben is található utalások, például az Euthüphrón című dialógusban, ahol kifejti, hogy azzal járhatunk a leginkább az istenség kedvében, ha betartjuk a város törvényeit, ahol élünk. „Ugyanakkor, amennyiben mégis kivonható belőle valamilyen univerzális definíciós kísérlet az istenesre vonatkozóan, az nagyjából a következő: az istenes (z isteni) törvény feltétlen betartása.”^[24]

A mellékelt folyamatábrából is kitűnik, hogy a kötelezően megírt apológiának a tárgyaláson is szerepe van.^[25] A tárgyalás megnyitása után annak megkezdése következik, mely már az érdemi részt jelenti, hogy a tárgyalás jegyzői felolvassák az eddigi eljárásban keletkezett iratokat. Eszerint a vádirat és vádindítvány, a vádlók előadásai, a vádlott védekező irata, valamint az anakriszisz eljárás során tett nyilatkozatai a felek perbeli megszólalásai előtt felolvasásra kerülnek. Ezért elemi védekezési hiba és egyben törvénysértés is lett volna, ha Szókratész nem készíti el saját védekező iratát, apológiáját. „Ezután az elnök az ügyet és a felek neveit a herolddal kikiálttatta, a vádat és az ellenkérelmet pedig az írkokkal felolvastatta.”^[26]

További bizonyítékkal szolgál Platón Kritón című dialógusának egyik szövegheleje, amelyben barátja és démosztársa szökésre próbálja rávenni Szókratészt, aki a következőket mondja: „Akkor hát vizsgálj meg a következőképpen: képzelj el, hogy mikor szökni akarunk innen, vagy hogy is nevezzük ezt, (42) élénk állnak az athéni törvények (43) és a város közössége, (44) és megkérdeznék: »Mond csak Szókratész, mit forgatsz a fejedben? Vajon mi más lehetne a szándékod ezzel a tettel, amit most megkísérelsz, mint elpusztítani bennünket, a törvényeket és az egész várost, amennyire rajtad áll.«”^[27]

Az alaptézis bizonyításának alapvető kérdése, hogy a per iratait, amelyek között Szókratész apológiájának is szerepelnie kell, hol kellett elhelyezni, illetve tárolni. Az érvényes és hatályos görög jog szerint a városi levéltárba kellett leadni Athén életének fontosabb írásbeli dokumentumait, így a lefolytatott peres eljárások iratait is. Szókratész perének teljes írásbeli anyaga is ilyen elhelyezé-

[22] Platón, Szókratész védőbeszéde, 19a 6-8.

[23] Platón, Szókratész védőbeszéde, 26d 2-3.

[24] Platón, Euthüphrón, 22. lábjegyzet.

[25] Vö. Folyamatábra, III. rész, 12. pont.

[26] Horváth Barna, 2003, 17.

[27] Platón, Szókratész védőbeszéde, 50a9 – 50b4.

dő iratköteg volt, amelyet a leadásig értelemszerűen az arkhón baszileosznak kellett őriznie, mivel az eljárás lefolytatásához szüksége volt azokra. Az eljárást követően a városi levéltár, a Métroón volt az iratok őrzésének a helye, így azok hosszú ideig ott lehettek tárolva.^[28] Diogenész Laertiosz szerint egy II. században élt rétor, egy bizonyos Favorinus, látta az athéni levéltárban a Szókratész elleni vádiratot.^[29] Mivel a szabály az, hogy a teljes iratköteget a levéltárban kellett elhelyezni, itt volt eredetileg az arkhón által utasításba adott és a törvény alapján szükséges szókratészi apológia is. Az állítólag fellelt vádirat így szólt: „A Pitthosz démoszból való Melétosz, Melétosz fia, ezt a vádat foglalta írásba és emelte eskü alatt az Alópeké démoszból való Szókratész, Szóphroniszkosz fia ellen: Szókratész bűncselekményt követett el, ... amikor a városállam által tisztelt isteneket nem tiszteli... ellenben más daimóni dolgokat hoz be...bűncselekményt követ el azzal is, hogy az ifjakat megrontja... Büntetési indítvány: halál.”^[30] Az „ezt a vádat foglalta írásba és emelte eskü alatt” fordulat használata arra utal, hogy ez nem lehet az eredeti vádirat, hanem annak kivonatáról van szó, mivel a szabály is az volt, hogy a vád kivonatát a táblákon kellett kötelezően elhelyezni.^[31]

Mindezek alapján alaposan feltehető, hogy Szókratész elkészítette a védekező iratát és ellenkérelmét, melyet eredetileg három helyen lehetett megőrizni. Az egyik ilyen őrzési hely a városi levéltár, a másik Plátón könyvtára, aki bizonyára ismerte és felhasználta „Szókratész védőbeszéde” című dialógusának megírásához. A harmadik lehetséges hely pedig Szókratész hagyatéka volt. Szókratész hagyatéka a többi írásmunka vonatkozásában is, a következő gondolatmenet végén még visszatérek. Előbb azonban szólni kell Szókratész két további hexameterben megírt szövegéről, amelyek közül az egyik több részből is áll a források szerint.

V. HIMNUSZ ÉS TANMESÉK HEXAMETERBEN

Szókratész perének mellékelt folyamatábrájából leolvashatjuk, hogy a gondolatmenetben IV. résznél tartunk a per statikájában, amely a 19-23. pontokat foglalja magában. Ki kell emelnem, hogy esetünkben most a 21. pont a fontos, amely a börtönben végzett tevékenység II. esetkörét mutatja, nevezetesen Szókratész írásainak keletkezését Plátón és Xenophón tanúsága szerint.^[32] Szókratész halálra ítélese után legalább harminc napot még végrehajtási őrizetben, börtönben töltött. Ítéletét a thargélia ünnepére tekintettel nem lehetett végrehajtani. A thargélia aratási ünnepségsorozat, amelynek keretében egy hajó Délosz szigete-

[28] Horváth Barna, 2003, 22.

[29] Diogenész Laertiosz, A filozófiában jeleskedők élete és nézetei, II. 40.

[30] Horváth Barna, 2003, 22.

[31] Horváth Barna, 2003, 22.

[32] Xenophón, Filozófiai és egyéb írásai.

tére úszik, hogy zsenge áldozatot vigyen a természetből Apollón és Artemisz születési helyére, az istenség tiszteletére. Athénban a Déloszba induló hajó felkoszorúzását, megszentelését – amely állítólag Thészeusz hajója volt – minden évben megtartották egy ünnepség keretében. Görögországban az aratás korábban történik, legalább egy hónappal azt megelőzően, mint nálunk. Annak a bizonyos hajónak a felkészítése a Szókratész perét megelőző napon történt. Tudatos és kiszámított tárgyalási határnap volt. „Ezt a hajót, amelynek visszatértéig a kivégzésnek mint, amely a várost vallási értelemben beszennyezné, nem volt szabad megtörténnie. Platón szerint (6) Apollón papja a tárgyalás előtti napon koszorúzza meg hivatalosan az útra (ettől az időponttól számított a kivégzési tilalom) és 30 nap múlva tért vissza (7).”^[33] Ezzel bizonyítható, hogy Szókratész a börtönben, az ítélete végrehajtására várva, kellő idővel rendelkezett a jelzett írások létrehozatalához, valamint a Platón által megörökített beszélgetések folytatásához. A látogatási engedélyt Kritón, Szókratész gyermekkori barátja és démosztársa eszközölte ki, és tette le az engedélyezése érdekében az óvadékot.^[34] Szókratész barátai minden nap meglátogatták mesterüket, és a napot együtt töltötték. Azt nem tudjuk, hogy ezen a helyen Platón meglátogatta-e mesterét. Azonban Szókratész halála napjáról van ilyen jellegű információk. Platón nem volt jelen ezen az alkalmon, mert állítólag beteg volt. Valószínűbbnek tartom, hogy többedmagával Megarába távozott, mivel esetleg tartottak a megtorlástól, vagy a per egyéb következményeitől.^[35] Az írásokról is tudósító szövegkorpusz Platón Phaidón című dialógusában található, a történetet mások mondják el, akik azonban jelen voltak az eseményen.^[36] Itt írja le Szókratész utolsó napjának történetét, és arról is tudósít, hogy Szókratész a börtönben két további szövegkorpust is írt. „IV. Ekkor Kebész vette át a szót: – Zeuszra Szókratész – mondta –, jó, hogy eszembe juttatod. Mert már mások is érdeklődtek a költemények felől, amelyeket írtál, versbe szedve Aiszóposz meséit, meg az Apollónhoz írt könyörgésed felől, és legutóbb Euénosz is, hogy miféle meggondolás alapján írtad őket, épp miután ide kerültél, holott azelőtt soha nem írtál verset. Ha tehát fontosnak tartod, hogy legyen mit válaszolnom Euénosznak, amikor ismét megkérdez – mert meg fog kérdezni, biztosan tudom –, mondd meg, mit válaszoljak. Mond hát meg neki – szólt –, kedves Kebészem, az igazat, hogy nem azért írtam, mintha vetélytársa akarnék lenni, akár neki magának, akár a költeményeinek, hiszen tudtam, hogy ez nem volna könnyű, hanem hogy bizonyos álmolásaimról kifürkészem, mit jelentenek, és a mulasztás bűnébe ne essem, ha ezt a múzsai tevékenységet rendelnék el újra meg újra. Mert a következőről van szó: gyakran keresett fel elmúlt életemben ugyanaz az álmokép, hol ilyen, hol olyan alakot öltve magára, de mindig ugyanazt mondta: „Szókratész – szólt –, folytass múzsai tevékenységet, és azon munkálkodj. És én mindmostanáig úgy érzem, hogy arra szólít

[33] Horváth Barna, 2003, 13.

[34] Platón, Kritón, 1. lábjegyzet.

[35] Platón, Phaidón, 59b 14.

[36] Sajnos a legújabb fordítás még nem jelent meg a Phaidónról az Atlantisz Kiadónál.

fel és buzdít, amit csináltam: ahogyan a futókat buzdítják, úgy buzdít engem is az álom arra, amit amúgy is csinálók: hogy múzsai tevékenységet folytassak, minthogy a filozófia a legnagyobb szabású múzsai tevékenység, és én azt műveltem. Most azonban, miután meghozták az ítéletet, és az isten ünneplése elhalasztotta a halálomat, úgy vélekedtem: nem szabad engedetlennek lennem, ha az álom történetesen a közkeletűbb múzsai tevékenységnek a művelését parancsolná nekem újra meg újra, hanem meg kell tennem: mert biztonságosabb, ha nem távozom el, míg meg nem tisztítom magam azzal, hogy költeményeket írok, engedelmeskedve az álomnak. Így hát először annak az istennek a tiszteletére írtam költeményt, akinek épp készült az áldozat; az isten után pedig, minthogy beláttam, hogy a költőnek, ha költő szeretne lenni, meséket kell megverselnie, nem pedig gondolatmeneteket, de jó magam nem vagyok meseköltő, hát inkább, ami kézenfekvő volt, és amit tudtam is, Aiszóposz meséit szedtem versebe, sorra, ahogy épp eszembe jutottak.”^[37] Még egy érdekes dolgot üzen Szókratész Euénosznak: „V. Tehát ezeket mond meg, Kebész, Euénosznak, és hogy éljen boldogul, és ha eléggé okos, mielőbb követ engem.”^[38] Az, hogy Euénosz kövesse őt, kettős értelmű. Egyfelől arra vonatkozik, hogy a múzsai tevékenységek közül térjen át a filozófiai múzsai tevékenységre a szofista, másfelől, ha erre nem lát lehetőséget, akkor inkább haljon meg, mert másképpen nincs értelme az életnek, amely nélkülözi a filozófiai vizsgálatot. Ez pedig mások és önmaga együttes vizsgálatát egyszerre jelenti.

A rendelkezésre álló források alapján a barátok és ismerősök körében magától értetődő volt, hogy Szókratész a végrehajtási őrizetben írogatott, s Platón Phaidónja szerint az is, hogy ezen belül verset is írt. A gondolatok versformába való kifejezése ebben az esetben az időmértékes verselést, esetünkben a hexametert jelenthette. A források alapján egy himnusz megírásáról esik szó. Az istenhez szóló emelkedett tartalma, hangulata miatt akkoriban a hexameter volt az elfogadott versláb. A könyörgést magában foglaló himnusz nem áll ellentétben a Szókratész által cselekvő módon képviselt filozófiai életformával. Míg a perben filozófusként provokálva vitatkozik, az istent érvelve, és nem fohászkodva vonja be a per dialógusaiba, addig a börtönben költőként már megengedhetőnek tartja az Apollónhoz való könyörgést. Utalok a mesterségek-hivatások, elsősorban a filozófus és költő közötti megkülönböztetésére, amelyet védőbeszédében tesz. Szókratész védőbeszédéből tudjuk, Khairephón a delphoi istenségtől kért jóslatot Szókratész bölcsességét illetően. A Püthiától azt a választ kapta, hogy Szókratész a „legbölcsebb”, mert „tudja, hogy nem tud”. Szókratész erre a jóslatra alapítja filozófiai tevékenységét, amelyet életformaként, mint életmódot értelmez és végez. Ezt szép nyelven írja le Platón „Szókratész védőbeszéde” című dialógusában. Kiemelem, hogy Szókratész, amikor költeményt ír, akkor azt is filozófusként teszi.

[37] Platón, Phaidón, 60c9-61b-8.

[38] Platón, Phaidón, 61b9-11.

A himnusz mellett Szókratész Aiszóposz meséit önti versbe, amelynek szintén hexameter formát tulajdoníthatunk. Itt ugyanis filozófiai tartalmú tanmesékről lehet szó, az életbölcesség olyasfajta, iróniától sem mentes megfogalmazásairól, amelyek a kivégzés előtti börtönhelyzet kifejeződései lehettek. A halál önként vállalt elkerülhetetlensége a bölcesség legmagasabb, a halhatatlan istennel való beszéd legegyszerűbb formájára kényszerítette. Ezt egy bensőséges kapcsolatnak tudom elképzelni istennel.

A Szókratész védőbeszédében megemlítésre kerül Euénosz, a költő és szónok. „Euénoszról van szó, Szókratész felelte ő – aki paroszi, és őt minát kér”^[39] Szókratész védőbeszéde fordítójától azt is megtudhatjuk, hogy ki volt Euénosz. „Paroszi Euénosz elégiaköltőként és szónokként volt ismert Athénban... itt azonban szofista tanító-nevelőként említi Szókratész.”^[40] A hivatkozott Euénosz jegyzi meg, hogy Szókratész eddig nem írt költeményeket, ugyanakkor tényként kezeli, hogy ilyen költemények mégis léteznek, és elsősorban arra kíváncsi, mi az indoka, hogy Szókratész változtatott a szokásán, és mégis költői-műzsai tevékenységet végez. Ez is megerősíti azt a feltevést, hogy Szókratész új szokása mind az őt meglátogató tanítványok, mind pedig távolabbi ismerősei számára köztudott volt. Sőt, a szofista még arra is kíváncsi, hogy miért éppen most kezdett bele ebbe a tevékenységbe, amikor elítélték, és az ítélete végrehajtását várja. És itt érdekes fordulatot használ: „Annakidején sohasem írtál verset.” Nem azt mondja, hogy Szókratész soha nem írt semmit, hanem csak azt, hogy verset nem írt!

Szókratész nem hagyja válasz nélkül a szofista érdeklődését, sőt mi több, az indokát is a valóságnak megfelelően adja elő, mert azt mondja, hogy az igazat kell válaszolni Euénosznak. Semmiképpen nem akar a vetélytársa lenni. Tehát nem az ő területére tartozó műzsai tevékenységet végez, hanem, mint később kiderül, inkább az eddigi műzsai tevékenység, a filozófia folytatása a célja. Mint ahogyan arra a perében is hivatkozott, hogy még akkor sem hagyná abba a filozofálást, ha az athéniak ezzel a feltétellel bocsátanák el a peréből. Most is átolmlátásra hivatkozik, amikor az isten őt kifejezetten arra szólítja fel, hogy folytasson műzsai tevékenységet. Szókratész tehát beváltja az ígéretét: amíg él, nem szűnik meg filozofálni. Az álmai kifürkészésének és azok ismétlődésének megértése a célja. Feladatát itt is cselekvésnek fogja fel. Mit jelentenek ezek az álmok? Mi az azokat küldő valódi célja? Valószínű, saját cselekedete és tevékenysége helyeslésének értelmezi. Mivel a hang nem szólal meg, nem ad támpontot ebben a helyzetben, helyette az álmok vezetik őt. Platón Kritón című dialógusában is álom révén kap üzenetet. Ebben az álomban egy fehér ruhás hölgy közelít hozzá és beszél vele halálát illetően.^[41] Az írással kapcsolatosan is az álom révén kap üzenetet. Azt is üzeni neki a küldő, hogy tevékenyen és munkálkodással töltse az idejét, mint ahogyan az egy filozófushoz méltó és illendő. Gondoljunk

[39] Platón, Szókratész védőbeszéde, 20b 9-10.

[40] Platón, Szókratész védőbeszéde, 20. lábjegyzet.

[41] Platón, Kritón, 44a-b.

csak Platón VII. levelére, hogyan él szerinte egy filozófus! Az álomból Szókratész saját útjának a helyeslését olvassa ki. Mivel a beszélgetéseit a hagyományos értelemben nem folytathatja, mert bezárták, az írások révén tovább éli azt a tevékenységet, amelyet erőszakkal abbahagyattak vele. Hiszen hitvallása, hogy a „vizsgálódás nélküli élet nem embernek való élet”.^[42] Az írásra úgy érzi, hogy olyan buzdítást kap, mint a futók, akik edzenek a nagy versenyekre. Helyeslést olvas ki az álomból, mind a választott téma, mind annak formája, mind pedig a tartalom vonatkozásában. Mindezt úgy summázza, hogy a legmagasabb műzsai tevékenység a filozófia. Igaz, ennek még nincs műzsája, de biztosan lehet és lesz is majd, talán maga Apollón. Szókratész itt is arra a következtetésre jut, mint perében, hogy isteni parancsot teljesít.

Az isten ünnepe miatt halasztották el ítélete végrehajtását. Ezt úgy értelmezi, hogy nem csak buzdítást, de lehetőséget és időt is kapott erre az írásbeli műzsai tevékenységre, az írásban való filozofálás folytatására. Úgy értékeli, hogy biztonságosabb engedelmessé válnia és írnia, mint engedetlennek lennie. Haláláig értelmet ad ezzel az életének. Az írásokat pedig nem önmaga szórakoztatására végzi csak, hanem mindazoknak, akik majd azokat olvassák. Álláspontom szerint nem a „zsákjának írt”, hanem mindenkinek. Mivel nem csak egy tanmesét írt át versbe, hanem többet, amelyre emlékezetében lelt és szabad gondolatban több filozófiai tartalmat adhatott hozzá és hámozhatott ki belőle, mint amely első olvasásra, vagy emlékezésre azokban benne volt. Mert ő Szókratész volt, a filozófus.

Ezt a filozofálási hajlamot és vágyat erősíti meg írásban, még abban az esetben is, mikor levették a bilincseit és a lábát masszírozta, hogy a fájdalom és a kellemes érzés egymást kezét fogják, mert a boldogság is ilyen, mivel ezeket az érzéseket az istenség egybekötötte. Ezeket az írásokat saját maga megtisztításának is gondolhatta, amelyre úgy tűnik, alkalmasnak találta ezeket a munkákat és a tevékenységet. Kiemeli, hogy a költők meséket írnak, de ő nem mesét mond, hanem filozófiai gyakorlatot végez, gondolatmeneteket ír le. Tehát ezekben az írásokban is szükségképpen filozofál. Úgy tűnik, hogy Szókratész a filozófiát önmagában és tevékenységében keresi, az „ismerd meg magad” gondolatmenetének megfelelően, de mégis írásain keresztül akar megnyilvánulni ebben a helyzetben, mivel más lehetősége a barátaival folytatott beszélgetésén kívül nincs. A filozófiája utat tör magának még ebben az állapotában is. Úgy gondolhatta: elérkezett az ideje az írásnak. Nem soha, nem holnap, hanem most, az utolsó időszakában, nem is az utolsó pillanatban, mert akkor terv maradt volna csupán. Ezeket az írásokat Szókratész hagyatékához kell sorolnunk, az úgynevezett „hagyatéki leltárba”, azok sorsát külön is vizsgálva.

[42] Platón, Szókratész védőbeszéde, 38a 7-8.

VI. SZÓKRATÉSZ HAGYATÉKA

A mellékletben szereplő folyamatábrán is látszik, a halál tényének megállapítása és a hagyaték sorsának rendezése már a IV. rész, a végrehajtási eljárás (19-23) pontjaiban került feltüntetésre. A hagyaték és az iratok sorsa a 23. és egyben utolsó pontban van elhelyezve. Az ábra feltünteti, a halál megállapítása külön hatósági feladatát, amelyet a „méregkeverő” mond ki, mint állami alkalmazott, a hatóság embere. Itt tűnik elő a hagyaték és az iratok sorsának rendezési és tárgyalási helye is. A források alapján különféle feltevések fogalmazhatók meg az írások későbbi sorsát illetően.

Az öröklés esetén a származás tényéből kell kiindulni. Szókratész származására már a vádiratban is történik utalás. „...az Alópeké démoszból való Szókratész, Szóphroniszkosz fia ellen: ...”^[43] Szókratész a védőbeszédjében is hivatkozik származására: „Legkiválóbb barátom, bizony nekem is vannak rokonaim, hisz éppen idevág, amint Homérosz mondja: nem tölgytől, (108) vagy sziklától eredtem én sem, hanem emberektől...”^[44] Szókratész származási törzsét is meg tudhatjuk a szövegkorpusból: „És épp a mi törzsünkre, az Antiokhisz törzsrésett a Prütaneia sora.”^[45] Védőbeszéde mondandója végén leszarmazóira hivatkozik. Kéri, hogy vádlói és elítélői tegyenek meg neki egy szívességet: „Egy apróságot azonban csak kérnék tőlük. Ha majd a fiaim felnőnek, férfiak, álljatok bosszút rajtuk, és gyötörjétek őket éppen úgy, ahogyan én gyötörtelek titeket, ha azt látjátok, hogy a vagyonnal vagy bármi mással inkább törődnek, mint az erénnyel, és ha azt hiszik, érnek valamit, amikor semmit sem érnek. Szapuljátok őket éppúgy, ahogyan én tettem veletek, hogy nem azzal törődnek, ami a legfontosabb, és azt hiszik, hogy érnek valamit, holott semmirekellők. Ha ezt megteszitek, azt kapom majd tőletek én is, a fiaim is, amit jogosan megérdemlünk.”^[46] Szókratész röviden egyéb rokonai mellett védőbeszédében gyermekeit is megemlíti, akik az ógörög jog szerint minden vagyonának örökösei lesznek. „Úgyhogy vannak rokonaim, sőt fiaim is, athéni férfiak, mégpedig hárman: egyikük immár serdülő ifjú, a másik kettő még gyermekecske.”^[47] Xenophón szerint a legidősebb neve: Lamproklész,^[48] a másodikat Szóphroniszkosznak, a harmadikat Menexenosznak hívták.^[49] Öröklési szempontból a születés sorrendje határozza meg az öröklés rendjét, azaz a jog szerint a legidősebb fiú örököl.^[50] Valószínű, hogy az öröklési jog egyúttal gondoskodási kötelezettséget keletkeztetett jogi és erkölcsi szempontból is.

[43] Horváth Barna, 2003, 22.

[44] Platón, Szókratész védőbeszéde, 34d 4-7.

[45] Platón, Szókratész védőbeszéde, 32b 2.

[46] Platón, Szókratész védőbeszéde, 43e2-42a3.

[47] Platón, Szókratész védőbeszéde, 34d 7-10.

[48] Xenophón, Filozófiai és egyéb írásai, II. 2.1.

[49] Platón, Szókratész védőbeszéde, 109. lábjegyzet.

[50] Rác, 1998, 73.

A következőkben arra keresem a választ, hogy maradt-e valamilyen szöveg-hely arra vonatkozóan, hogy Szókratész halála esetére valamilyen rendelkezést tett-e? Erre egyértelmű igen a válasz. Két vonatkozásban is található ilyen szövegkorpusz. Szókratész, Kritón kérdésére maga terelte a szót a halála körüli és az utána következő dolgokra és teendőkre. Szókratész utolsó cselekedetei is azt sugallják, hogy végig összerendezett és körültekintő volt. Erre utal az is, hogy a fürdést milyen fontosnak tartotta. Egyfelől, mint megtisztulást rituális értelemben, másfelől pedig úgy, hogy a rokonság asszonyainak ne legyen gondjuk a holttest mosdatásával és az öltöztetésével sem.^[51] Végintézkedése vonatkozásában pedig az alábbi szöveg-hely idézésével vehetjük fel a gondolatmenetet: „LXIV. Szókratész e szavaira Kritón így szólt: – Legyen, Szókratész, de hogyan rendelkez, mit bízol rájuk vagy rám, akár a fiúkkal, akár bármi mással kapcsolatban, mit tehetnénk, hogy leginkább a kedvedre tegyünk? – Amit mindig mondok, Kritón – szólt –, semmi újabbat; hogy ha törődtek saját magatokkal, akkor nekem is, az enyéimnek is és saját magatoknak is kedvére teszitek, amit tesztek, még ha most nem ígérnétek is meg; ha pedig nem törődtek saját magatokkal és nem akartok mintegy a most és az előző időkben elmondottak nyomán élni, akkor, még ha most nagyon buzgón és sok szóval ígérnétek is, akkor sem tennétek semmivel sem többet.”^[52] Tehát ezeket a kérdéseket már korábban többször megbeszéltek mind magukkal kapcsolatosan, mind pedig Szókratész családja vonatkozásában. Hiszen a görög szokásjog vagy jogszokás szerint a barátoknak a saját rovására is illendő volt barátját és családját segíteni a bajban. A görögök számára ugyanis „a barátság nemcsak szélesebb fogalmat jelentett, mint a mi kultúránkban, hanem másfajta elvárásokat és mindenfajta kötelezettségeket is... A görög felfogás szerint Kritónnak minden lehetséges eszközt (beleértve vagyona és élete kockáztatását is) be kell vetnie barátja megmentése érdekében.”^[53]

Minden végintézkedés fontos eleme az illő eltemetés. Szókratész ebben az ügyben is konzultál Kritónnal. Ez a gondolatmenet is úgy tünteti fel öreg barátját, aki legközelebb áll hozzá bizalmas dolgokban is. Ilyen Szókratész testének eltemetése vonatkozásában való rendelkezése. Nem a feleségével beszél ezt meg: „Tehát igyekezni fogunk –, szólt – hogy így tegyünk; és miképpen temessünk el? – Ahogy akartok – szólt –, ha ugyan megkaptok és nem csúszom ki a kezetek közül.”^[54] Tehát Szókratésznek volt olyan aggálya, hogy a holttestét nem kapják meg a hozzátartozói, sem pedig barátai esetlegesen a bűnösnek kimondása miatt. Feltételezésem az, hogy mikor Kritón az óvadékot visszakapja, mert teljesült a feltétel, és Szókratész nem szökött meg, az ítélet pedig végrehajtásra került, alapos okkal és joggal fordulhatott Kritón a Tizenegyekhez, hogy az illő eltemetés végett adják ki a holttestet. Feltételezem, az eredményes kérés mellett szól még az is, hogy a holttesteket el kell temetni minden körül-

[51] Platón, Phaidón, 115a.

[52] Platón, Phaidón, 115b-c5.

[53] Platón, Kritón, 21. lábjegyzet.

[54] Platón, Phaidón, 115c 6-9.

mények között, még a mítosz szerint is, felülírva egyéb rendelkezéseket, gondoljunk csak Antigoné esetére. További érvem a tetem kiadásának valószínűsége mellett, hogy Kritón a látogatások alkalmával sok egyéb cselekményt is el tudott intézni, és ha egy mód lesz rá, akkor a tetemnek is megadják a végtisztességet, ahogyan illendő volt abban a kultúrkörben. Hivatkozok arra, hogy az arginuszai csatában elesettek tetemeinek eltemetése meghiúsulása miatt milyen nagy közfelháborodás volt.^[55] Szókratész lehetségesnek és illendőnek tartotta mind a földbe temetést, mind pedig a hamvasztást, azzal a feltevással, hogy a holtteste vonatkozásában még a Tizenegyek döntésére lesz szükség. Hasonlóan ahhoz, amikor Kritón a végrehajtási őrizet vonatkozásában járt el. De Szókratész nyomtatékkal kijelenti, hogy az, amit eltemetnek, már nem ő lesz, aki itt beszélget, hanem csupán a teste.^[56] Mindebből arra kell következtetnünk, hogy az iratok és az írások is kiadásra kerültek.

Megfigyelhető, hogy Szókratész tevékenysége továbbra is milyen összerendezett. Ezután fürödni ment, ahogyan azt jelezte: „Miután pedig megfürdött és odavitték hozzá a gyerekeit – mert két kicsiny fia volt és egy nagy –, és a családjabeli asszonyok is eljöttek, s miután Kritón jelenlétében beszélgetett velük és rendelkezett, ahogy akart, elküldte az asszonyokat és a gyerekeket, ő maga pedig átjött hozzánk.”^[57] A Kritónnal folytatott külön megbeszéléteket a végintézkedés egyik részeként kell értelmeznünk. A végintézkedés másik részét, amelyet pedig feleségének és a családjabeli asszonyoknak mondott el, adják a szóbeli végrendeletét, amelyhez megfelelő tanú is jelen volt. Valószínűbbnek tartom, hogy Szókratész írásairól és egyéb dolgairól a végintézkedés e második részében eshetett szó. A végintézkedések során nem került szóba az írások megsemmisítése, ami egyébként ellentétben állt volna az eddigi adatokkal. Nem is tűnt volna istenesnek és az álommal harmóniában lévőnek egy ilyen cselekedet Szókratész által sem. Ez a gondolatmenet azonban már a hagyatéki leltár területére tartozik.

A hagyatéki leltár fő elemei vonatkozásában szintén vannak adataink. Szókratész ugyan említi szegénységét, de köztudomású, hogy nehézfegyverzetű gyalogként, hoplitaként vett részt legalább három hadjáratban. „XVII. Tehát égbekiáltó dolgot követnék el, athéni férfiak, ha miközben akkor, amikor az általatok megválasztott parancsnokaim akár Poteidainál, akár Amphipolisznál, akár Délion mellett kijelölték a helyemet és én helytálltam, akár a többiek, és szembeálltam a halállal.”^[58] Ezekben a csatákban nehézfegyverzetű gyalogként megjelenni komoly összegbe került, szemben a könnyűfegyverzetű gyalogsággal. Fontos megjegyezni, hogy arra is van szakirodalmi utalás, hogy a hadjáratokban részt vevők a hadjárat ideje alatt ellátmányt kaptak, illetve a zsákmányból kaphattak érdemeik szerint.^[59] Ennek nagyságát Szókratész ese-

[55] Platón, Szókratész védőbeszéde, 77. lábjegyzet.

[56] Platón, Phaidón, 115c.

[57] Platón, Phaidón, 116c 1-6.

[58] Platón, Szókratész védőbeszéde, 28d13-17.

[59] Szoboszlai-Kiss, 2018, 87.

tében nem lehet megbecsülni, de a tárgyalásán említi, hogy rendelkezik bizonyos pénzüsszeggel, amelyet családja és az ő megélhetésének kockáztatása nélkül felhasználhat. „Úgyhogy, ha volna vagyonom, pénzbüntetést indítványoztam volna, amennyit ki tudnék fizetni – mert ezzel ugyan nem ártnék magamnak. Csakhogy nincsen, hacsak persze nem akartok annyira bírságotlani, amennyit ki is tudnék fizetni. De talán meg tudnék fizetni egy ezüst minát: ekkora bírságot javaslok hát.”^[60] Úgy tűnik, hogy ez az összeg Szókratész rendelkezésére állt, és elítélése után nem állt módjában költeni belőle, illetve, ha voltak kiadásai, azt Kritón és társai fizethették. Ezért úgy gondolom, hogy a hagyatéki leltárba fel kell vennünk a következő tételeket: (1) Egy komplett hoplita felszerelést; (2) egy mina mértéknek megfelelő pénzüsszeget; (3) különféle iratokat, azaz legalább egy „ős-apológiát” és a hozzá tartozó jegyzeteket, valamint egy Apollón istenhez írt himnuszt és a tanmesék több darabját. Azt sem állítani, sem pedig cáfolni nem tudom az eddigi állás szerint, hogy egyéb írásai voltak-e, de egy legenda arról tanúskodik, hogy a bizonyítható iratokon kívül esetleg más írások is voltak, amelyeket Szókratész özvegye értékesített. Nagy a valószínűsége annak, hogy mivel Szókratésznek három gyermeke volt, ők örökölték Szókratész teljes vagyonát. Mivel gyermekei nem voltak nagykorúak és az anyjukkal együtt laktak, illetve együtt maradtak, az összes tárgyai és természetesen az írásai is Xant-hippé birtokában maradhattak. Mivel a legnagyobb gyermek rövidesen felnőtt korba ért, valószínű Kritónnak ezzel és a gyermekek gyámságával kapcsolatban lehetnek teendői. A Kritón című dialógusban a fordító a következőket írja ezzel kapcsolatban: „A város ifjai, az epheboszok a dokimaszia procedúrája során váltak teljes jogú athéni polgárrá. Ennek során nemcsak a jelölt vallásos és erkölcsi meggyőződését, hanem politikai jártasságát is vizsgálták.”^[61] Ez az eljárás valószínűleg Szókratész halála után következhetett be, a legidősebb gyermek nagykorúvá válásával. Szókratész feltételezésem szerint megbízhatta Kritónt, mint gyermekkori barátját, démosztársát, hogy tegye meg a listára való felvételhez a szükséges nyilatkozatot, és azt esküvel erősítse is meg, hogy az eljárás megindulhasson, és Lamproklész teljes jogú athéni polgárrá váljon. Ebben az esetben az eljárás végén, a 20. életévének betöltésével a gyámság megszűnik, és ő lesz köteles gondoskodni édesanyjáról és testvéiről. Szókratész hagyatékának tulajdonosa és birtokosa is ugyanaz a személy, a fia. Az írások sorsa sajnos nem teljesen dokumentált, de a következő gondolatmenet nyújt valami megoldási lehetőséget, igaz, hogy csak hipotetikusan.

A gondolatmenet szpétoszai Aiszkhinész köré fonható. Platón tanúsága szerint Aiszkhinész jelen volt Szókratész perének tárgyalásán. Szókratész az édesapjával, szpétoszai Lüzaniasszal is ismeretségben volt. Az eljárás során esetlegesen felmerülhetett Aiszkhinész tanúkénti meghallgatása, a személyre Szókratész hivatkozik is.^[62] Nevezett személy jelen volt Szókratész halála alkal-

[60] Platón, Szókratész védőbeszéde, 38b, 2-7.

[61] Platón, Kritón, 63. lábjegyzet.

[62] Platón, Szókratész védőbeszéde, 33e3.

mával is.^[63] Kritón fordítója lábjegyzetben megemlíti, hogy a börtönből való megszökést nem Kritón javasolta, hanem a szpéttoszi Aiszkhinész^[64] (Diog. Laert. II, 60; III, 35) filozófus-életrajzaiban, hogy valójában szpéttoszi Aiszkhinész (lásd még Szókratész védőbeszéde 33 el) tanácsolta Szókratésznek, szökjön meg a börtönből, és Platón azért teszi meg a dialógus egyik szereplőjének Kritónt, mert nem kedvelte Aiszkhinészt.^[65] Hogy ez miért így alakult, arra a magyarázatot Mogyoródi Emese adja meg: „Aiszkhinész az egyik leghíresebb Szókratész követő, aki Platón tanúsága szerint jelen volt Szókratész halálánál (vö. Phaidón 59 b8) Arról híresült el, hogy különös hűséggel utánozta Szókratész dialógusait és ábrázolta jellemét.”^[66] Diogenész Laertiosz írja, hogy állítólag megvásárolta Xanthippétől Szókratész hagyatékát, és saját neve alatt adta ki.^[67] Abból, hogy Szókratész írásait eddig még nem találták meg, természetesen nem következik az, hogy nem készültek el. Ezért is szükséges a rendelkezésre álló források alapján árnyalni az idők folyamán az európai filozófiai hagyományban közhellyé vált állítást, mely szerint Szókratész „nem írt semmit”.

VII. ÖSSZEGZÉS

A filozófiatörténeti szakirodalomban eddig általánosan elfogadott állításnak számított, hogy Szókratész nem írt le egyetlen sort sem. Írásomban ezen állítás cáfolatára tettem kísérletet, mivel a rendelkezésünkre álló szakirodalom és források alapján bizonyítható, hogy legalább három írása keletkezett. Ezeket a munkákat 70 éves korában írta, bírósági eljárása és a végrehajtási őrizete idején. Tehát az írások keletkezése idejének i. e. 399. év jelölhető meg, annak is Munükhion – Thargélión hónapjainak időszaka. Az első írása az anakriszisz eljárás során, a törvény által kötelezően előírt védekező irata és ellenkérelme megírása volt. Ezt a kötelezettséget a vádirat és vádindítvány hivatalos átvételkor írták elő a számára, amely egyben törvényi kötelezettsége is volt. Az arkhón döntése e törvényen alapult. Az így megírt „ős apológiát” jegyzőkönyvezték, és a védekezés egyéb irataival egyetemben felolvasták a tárgyalás jegyzői. Az iratokat az arkhón baszileosz őrizte, majd a törvénynek megfelelően leadta a városi levéltárba, a Métroónba, ahol az iratkötegből a II. században a vádirat kivonata fellelhető volt, amelyekből több példányt a táblákra ki is tettek. A másik két írását Platón és Xenophón tanúsága szerint végrehajtási őrizetében alkotta. Az első egy himnusz, könyörgés Apollónhoz, a másik pedig Aiszóposz tanmeséinek hexameterben való újraalkotása. Ha pedig hihetünk Diogenész Laertiosznak,

[63] Platón, Kritón, 59b8.

[64] Diogenész Laertios, A filozófiában jeleskedők élete és nézetei, II. 60., III. 35.

[65] Platón, Kritón, I. lábjegyzet.

[66] Platón, Szókratész védőbeszéde, 95. lábjegyzet.

[67] Diogenész Laertios, A filozófiában jeleskedők élete és nézetei, II. 60. 1. – 61. 8.

akkor egyéb írásai is keletkeztek a fentiekén kívül, és arra adásvételi szerződést kötöttek. Mindannyiunknak nagy öröme szolgálna, ha ezek az írások valamilyen formában előkerülnének, vagy létezésüket más források is megerősítenék, ami méltó megemlékezés lenne Szókratész közelgő 2500. születésnapjáról, amelyet 10 év múlva ünnepelhetünk, 2030-ban.

VIII. FÜGGELÉK: SZÓKRATÉSZ PERÉNEK FOLYAMATÁBRÁJA

SZÓKRATÉSZ PERE (ATHÉN - I.E. 399.)

I. RÉSZ: A POLITIKAI (1 - 3. SZAKASZ)

**1. A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ VÉGE,
BÉKEKÖTÉS (404)**

**2. DEMOKRATA RESTAURÁCIÓ,
AMNESZTIA - ALKOTMÁNYREFORM (403)**

**3. HATALMI STABILIZÁCIÓ, „DÉLIA-TERV”
(IDÉZÉS 399)**

II. RÉSZ: ANAKRISZISZ (4 - 8)

A. ELŐZETES ELJÁRÁS (4 - 6)

4. GRAPHÉ - VÁDRAT BENYÚJTÁSA, FORMAI VIZSGÁLAT

5. TARTALMI VIZSGÁLAT, VÁDIRAT ÁTADÁSA (KITILTÁS)

**6. A FELEK AZ ARKHÓN BASZILEUSZ ELŐTT,
FELHÍVÁS AZ APOLÓGIÁRA**

B. ELŐKÉSZÍTŐ ELJÁRÁS (7 - 8)

**7. A TÁRGYALÁS ELŐKÉSZÍTÉSE, APOLÓGIA,
30 NAP A KITÜZÉSRE**

8. A BÍRÓSÁG MEGSZERVEZÉSE, THESZMOTHÉSZEK

III. RÉSZ: A TÁRGYALÁS (9 - 18)

9. SZAKRÁLIS TEVÉKENYSÉG, FÜSTÁLDOZAT - IMA

10. A TÁRGYALÁS MEGSZERVEZÉSE, 10 BÍRÓ

**11. A TÁRGYALÁS MEGNYITÁSA, A HEROLD
KIKIÁLTJA AZ ÜGYET**

**12. A TÁRGYALÁS MEGKEZDÉSE, JEGYZŐK
IRATFEOLVASÁSAI**

**13. SZÓBELI TÁRGYALÁSI SZAKASZ, A VÁD - SZÓKRATÉSZ
ELSŐ BESZÉDE**

14. A BÍRÓSÁG DÖNTÉSE SZÓKRATÉSZ BÜNNÖSSÉGÉRŐL

**15. BECSLÉSI ELJÁRÁS, TIMÉTOSZ – ANTTIMÉSZISZ,
MÁSODIK BESZÉD**

**16. BECSLÉSI DÖNTÉS, AZ ARKHÓN HATÁROZATOT HIRDET,
KIFOGÁS**

17. AZ ÍTÉLET ÍRÁSBA FOGLALÁSA, ÓVADÉK FELAJÁNLÁSA

18. VÉLT SZAKRÁLIS ELEM, FÜSTÁLDOZAT, HÁLAIMA

IV. RÉSZ: VÉGREHAJTÁS (19 - 23)

19. SZÓKRATÉSZ A BÖRTÖNBEN, ÓVADÉK ÉS KEZESSÉG

**20. BÖRTÖNBELI TEVÉKENYSÉG, I. A SZÖKÉS LEHETŐSÉGE
(KRITÓN)**

**21. BÖRTÖNBELI TEVÉKENYSÉG, II. A LÉLEKRŐL, ÍRÁSOK
(PHAIDÓN)**

**22. VÉGREHAJTÁS ELŐKÉSZÍTÉSE, ARKHÓNOK
DÖNTÉSE - HALÁL NEME**

**23. A HALÁL MEGÁLLAPÍTÁSA,
A HAGYATÉK – IRATOK SORSA**

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS EGYÉB FORRÁSOK

- Arisztotelész (1954): *Az athéni állam*. (Fordította: Ritoók Zsigmond). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Boros Gábor (főszerk.) (2007): *Filozófia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Crescenso, De Luciano (1995): *A görög filozófia rendhagyó története 2*. (Fordította: Péri Mária, Szomráky Béla). Tercium Kiadó, Budapest.
- Diogenész Laertiosz (2005): *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*. Jel Kiadó, Budapest.
- Horváth Barna (2003): *A géniusz pere. Szókratész - Johanna* (Szerkesztette: Cs. Kiss Lajos). Attraktor, Máriabesnyő - Gödöllő.
- Horváth Pál (szerk.) (2001): *Egyetemes Jogtörténet. I. kötet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Johnson, Paul (2014): *Szókratész. Egy időszerű ember*. (Fordította: Csák János). Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Karácsony András (szerk.) (2010): *Filozófia - Társadalomelmélet*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Kaufmann, Eva Maria (2001): *Szókratész*. (Fordította: Deréky Géza). Magyar Könyvklub, Budapest.
- Laczó József (2017a): Szókratész pere szinoptikus olvasatban. In: Révész Béla (szerk.) (2017): *Horváth Barna emlékkönyv*. Iurisperitus Kiadó, Szeged.
- Laczó József (2017b): Az athéni állam a tizenegyedik alkotmánymódosítás után. In: *Szakmai Szemle*. 2017/4. szám, 128-148.
- Laczó József (2018): Az aszebeia - istentelenség bűncselekménye. In: *Jog-Állam-Politika*. 2018/1. szám, 135-166.
- Napoleon Boulevard (1984): Mi van velem? (A dalszöveg elérhető: <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/1776/napoleon-boulevard/mi-van-velem-zeneszoveg.html>. Letöltés ideje: 2020. 04. 22.)
- Platón (1984): *Phaidón*. (Fordította: Kerényi Grácia). Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Platón (2005a): *Euthüphrón*. (Fordította: Mogyoródi Emese). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Platón (2005b): *Kritón*. (Fordította: Gelenczey-Miháltz Alirán). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Platón (2005c): *Szókratész védőbeszéde*. (Fordította: Mogyoródi Emese). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Rossellini (1970): *Szókratész*. Olasz-francia-spanyol filmdráma. (Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=qixfEOavcQE>. Letöltés ideje: 2020.04.20.)
- Samu Mihály - Szilágyi Péter (1998): *Jogbölcselet*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Störig, Hans Joachim (2008): *A filozófia világtörténete*. (Fordította: Frenyó Zoltán, Neumer Katalin, Tőkei Éva, Zoltai Dénes). Helikon Könyvkiadó, Budapest.
- Rácz Lajos (szerk.) (1998): *Egyetemes Állam- és jogtörténet; Ókor - feudális kor*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2018): *Alvó demokrácia. Kormányzásról, törvényekről, erkölcsről Homérosztól Szókratészig*. Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr.
- Xenophón (2003): *Filozófiai és egyéb írásai*. (Szerkesztette: Németh György). Osiris Könyvkiadó, Budapest.